TASHQI SAVDONI LIBERALLASHTIRISH SHAROITIDA TARIF STAVKALARINING XALQARO BOZOR RAQOBATBARDOSHLIGIGA TA'SIRI

Vaxobov Abbosjon Anvarjon o'g'li
Ish joyi:Realible Clearance Group MCHJ

Annotatsiya

Ushbu maqolada tashqi savdoni liberallashtirish sharoitida bojxona tarif stavkalarining milliy korxonalar va mahsulotlarning xalqaro bozordagi raqobatbardoshligiga ta'siri tadqiq etiladi. Tarif stavkalarining pasaytirilishi natijasida import resurslari va ishlab chiqarish vositalari qiymatining kamayishi, ichki bozorda raqobatning kuchayishi, mahalliy korxonalarning ishlab chiqarish samaradorligi va mahsulot sifatini oshirishga bo'lgan rag'batining kuchayishi kabi iqtisodiy jarayonlar tahlil qilinadi. Shu bilan birga, tarif himoyasining keskin qisqarishi raqobatbardoshligi yetarlicha shakllanmagan mahalliy ishlab chiqaruvchilarga bosimni kuchaytirishi mumkinligi ko'rib chiqiladi. Maqolada tarif siyosati va xalqaro raqobatbardoshlik o'rtasidagi bog'liqlik eksport narxi, ishlab chiqarish tannarxi, global qiymat zanjirlariga integratsiya, investitsion faollik va mahsulotlarning tashqi bozorlarga kirish imkoniyatlari nuqtai nazaridan baholanadi. Tashqi savdo liberallashuvi sharoitida tariflarni bosqichma-bosqich optimallashtirish, yuqori qo'shilgan qiymatli ishlab chiqarishni rivojlantirish va notarif to'siqlarni kamaytirish zarurligi asoslanadi.

Kalit so'zlar: tashqi savdo, liberallashtirish, bojxona tarifi, tarif stavkasi, xalqaro bozor, raqobatbardoshlik, eksport, import, savdo siyosati, proteksionizm, global qiymat zanjiri, notarif to'siqlar.

KIRISH

Jahon iqtisodiyotining globallashuvi va xalqaro ishlab chiqarish zanjirlarining kengayishi sharoitida tashqi savdo siyosati mamlakatlarning iqtisodiy rivojlanishi va xalqaro bozordagi raqobatbardoshligini belgilovchi muhim omillardan biriga aylangan. Tashqi savdoni liberallashtirish, odatda, bojxona tariflarini qisqartirish, import va eksport bilan bog'liq ma'muriy tartib-taomillarni soddalashtirish, tashqi bozorlarga kirish imkoniyatlarini kengaytirish hamda milliy iqtisodiyotni xalqaro savdo tizimiga chuqurroq integratsiya qilish orqali amalga oshiriladi. Bunda tarif stavkalari savdo siyosatining asosiy iqtisodiy instrumentlaridan biri bo'lib, ular bir vaqtning o'zida ichki ishlab chiqaruvchilarni himoya qilish va xalqaro raqobatni tartibga solish vazifasini bajaradi.Bojxona tarifi import qilinadigan mahsulotning ichki bozordagi yakuniy narxiga bevosita ta'sir ko'rsatadi. Tarif stavkasining yuqori bo'lishi import mahsulotlarini qimmatlashtirib, mahalliy ishlab chiqaruvchilarga ichki bozorda ma'lum darajada narx ustunligini yaratadi. Biroq haddan tashqari yuqori tariflar korxonalarni xalqaro raqobatdan uzoqlashtirishi, ishlab chiqarish samaradorligini oshirish va innovatsiyalarni joriy etishga bo'lgan rag'batni kamaytirishi mumkin. UNCTAD ma'lumotlariga ko'ra, yuqori import bojlarining korxonalar va iste'molchilar xarajatlarini oshirishi iqtisodiy o'sish hamda raqobatbardoshlikka salbiy ta'sir ko'rsatishi mumkin [1]. 2023-yilda jahon savdosining qariyb uchdan ikki qismi tarifsiz amalga oshirilgan bo'lsa-da, ayrim tarmoqlarda tarif himoyasi yuqori darajada saqlanib qolmoqda.

Tashqi savdoni liberallashtirish nazariyasiga ko‘ra, tarif stavkalarining oqilona pasaytirilishi xalqaro mehnat taqsimotidan samaraliroq foydalanish, ishlab chiqarish resurslarini raqobatbardosh tarmoqlarga yo‘naltirish va mahalliy korxonalarni xalqaro standartlarga moslashishga undash imkonini beradi. Import tariflarining pasayishi mahalliy ishlab chiqaruvchilarga xorijiy texnologiyalar, uskunalar, xomashyo va oraliq mahsulotlarni nisbatan arzonroq xarid qilish imkoniyatini yaratishi mumkin. Natijada ishlab chiqarish tannarxi kamayib, mahsulotning eksport bozorlaridagi narx raqobatbardoshligi oshishi ehtimoli yuzaga keladi.Shu bilan birga, tarif liberallashuvining ta’siri barcha tarmoqlarda bir xil namoyon bo‘lmaydi. Raqobatbardosh va zamonaviy texnologiyalarga ega korxonalar import tariflarining kamayishidan ishlab chiqarish xarajatlarini pasaytirish va yangi bozorlarga kirish uchun foydalanishi mumkin. Texnologik jihatdan orqada qolgan yoki ishlab chiqarish tannarxi yuqori korxonalar esa xorijiy mahsulotlar bilan kuchaygan raqobat sharoitida bozor ulushini yo‘qotishi mumkin. Shu sababli tariflarni liberallashtirish jarayoni sanoatning texnologik tayyorgarligi, mehnat unumdorligi, moliyaviy imkoniyatlari va xalqaro standartlarga muvofiqligi bilan uyg‘un holda olib borilishi zarur.

Tarif siyosatining xalqaro raqobatbardoshlikka ta’siri nafaqat mamlakat tomonidan importga qo‘llaniladigan bojlar, balki milliy eksport mahsulotlari xorijiy bozorlarda duch keladigan tariflar bilan ham bog‘liq. WTO, ITC va UNCTADning *World Tariff Profiles 2026* hisobotida turli mamlakatlarning amaldagi va majburiy tariflari, qishloq xo‘jaligi va sanoat mahsulotlariga qo‘llaniladigan stavkalari hamda eksportchilar asosiy savdo bozorlarida duch keladigan tarif shartlari batafsil aks ettirilgan [2]. Bu xalqaro bozordagi raqobatbardoshlik faqat mahsulot tannarxi va sifatiga emas, balki bozorga kirish shartlariga ham bevosita bog‘liqligini ko‘rsatadi.Ayniqsa, rivojlanayotgan mamlakatlar uchun “tarif eskalatsiyasi” muammosi katta ahamiyatga ega. Tarif eskalatsiyasi xomashyoga nisbatan past, qayta ishlangan yoki tayyor mahsulotlarga esa yuqoriroq boj stavkalarining qo‘llanilishini anglatadi. Bunday tizim rivojlanayotgan davlatlarning xomashyoni chuqur qayta ishlab, yuqori qo‘shilgan qiymatli mahsulotlarni eksport qilish imkoniyatini cheklashi mumkin. UNCTAD ma’lumotlariga ko‘ra, to‘qimachilik, kiyim-kechak, qishloq xo‘jaligi va boshqa ayrim tarmoqlarda yuqori tariflar rivojlanayotgan mamlakatlarning xalqaro bozor raqobatbardoshligiga sezilarli to‘siq bo‘lib qolmoqda [3].

Mazkur holat O‘zbekiston iqtisodiyoti uchun ham muhim nazariy va amaliy ahamiyatga ega. O‘zbekistonning xalqaro bozorga integratsiyalashuvi chuqurlashib borar ekan, ishlab chiqaruvchilar nafaqat ichki bozorda import mahsulotlari bilan raqobatlashishi, balki tashqi bozorlarda boshqa mamlakatlar korxonalariga nisbatan narx, sifat, logistika, standartlar va yetkazib berish shartlari bo‘yicha ustunlikka erishishi talab etiladi. Tarif stavkalarining pasaytirilishi mahalliy korxonalar uchun yangi raqobat muhitini shakllantiradi. Bu muhit ayrim korxonalarni ishlab chiqarish samaradorligini oshirish, texnologik modernizatsiya qilish va mahsulot sifatini yaxshilashga undasa, raqobatbardoshligi past korxonalar uchun qo‘shimcha iqtisodiy bosimni yuzaga keltirishi mumkin.Tarif stavkalarining kamayishi, ayniqsa, import qilinadigan ishlab chiqarish vositalari va oraliq mahsulotlardan foydalanadigan korxonalar uchun muhimdir. Masalan, eksportga yo‘naltirilgan korxona xorijdan texnologik uskuna, xomashyo yoki butlovchi qismlarni import qilsa, ushbu mahsulotlarga tariflarning pasayishi uning ishlab chiqarish tannarxini kamaytirishi mumkin. Tannarxning kamayishi esa tayyor mahsulotni tashqi bozorda nisbatan pastroq narxda taklif

qilish yoki mavjud narx sharoitida korxonaning foyda marjasini oshirish imkonini beradi. Shu tarzda import tariflarining liberallashuvi ayrim hollarda eksport raqobatbardoshligini ham bevosita kuchaytirishi mumkin.

Biroq savdo liberallashuvining ijobiy natijalarini faqat tarif stavkalarini kamaytirish bilan ta'minlash mumkin emas. Zamonaviy xalqaro savdoda texnik standartlar, sertifikatlash, sanitariya va fitosanitariya talablari, mahsulot xavfsizligi qoidalari, bojxona tartib-taomillari va boshqa notarif choralar tobora muhim ahamiyat kasb etmoqda. UNCTADning 2026-yilgi tahliliga ko‘ra, notarif choralar 88 foiz mamlakatlarda tariflardan ham yuqori savdo xarajatlarini yuzaga keltiradi [4]. Shu sababli tariflarni pasaytirish bilan bir qatorda texnik talablarning shaffofligini oshirish, sertifikatlash xarajatlarini kamaytirish va xalqaro standartlarga moslashish ham raqobatbardoshlikning muhim shartidir.Tashqi savdoni liberallashtirish xalqaro bozor raqobatbardoshligiga investitsiya kanali orqali ham ta'sir ko‘rsatadi. Bojxona tariflarining barqaror va oldindan prognoz qilinadigan tizimi investorlar uchun iqtisodiy noaniqlikni kamaytiradi. Xorijiy investor ishlab chiqarishni muayyan mamlakat hududida tashkil etishda import qilinadigan texnologiyalar, xomashyo va komponentlarning bojxona xarajatlarini hisobga oladi. Tarif siyosatining shaffofligi va barqarorligi global qiymat zanjirlariga qo‘shilish, sanoat kooperatsiyasini kengaytirish va eksportga yo‘naltirilgan ishlab chiqarishga investitsiyalar jalb qilishga yordam berishi mumkin.

Bunda liberallashtirish va milliy ishlab chiqaruvchilarni himoya qilish o‘rtasida oqilona muvozanatni saqlash muhimdir. Tariflarni juda yuqori darajada saqlab turish korxonalarni tashqi raqobatdan himoya qilishi mumkin, biroq uzoq muddatda “himoyalangan bozor” sharoiti mehnat unumdorligi va innovatsion faollikning pastligiga olib kelishi ehtimoli mavjud. Aksincha, tariflarni juda tez va bir vaqtning o‘zida keskin kamaytirish yetarli texnologik va moliyaviy imkoniyatlarga ega bo‘lmagan mahalliy korxonalarni kuchli xorijiy raqobat ostida qoldirishi mumkin. Shu bois savdo liberallashuvi bosqichma-bosqich, tarmoqlarning raqobatbardoshlik darajasi va iqtisodiy ahamiyatini hisobga olgan holda amalga oshirilishi maqsadga muvofiq.2026-yilgi xalqaro savdo sharoiti ushbu muammoning dolzarbligini yanada oshirmoqda. UNCTAD global savdo tizimida tariflar, investitsion cheklovlar va boshqa diskriminatsion choralar bilan bog‘liq noaniqlikning kuchayganini qayd etadi. Bunday sharoitda ayniqsa rivojlanayotgan mamlakatlar uchun barqaror va prognoz qilinadigan xalqaro savdo qoidalari eksportni diversifikatsiya qilish va global qiymat zanjirlarida yuqoriroq bosqichlarga ko‘tarilish uchun muhimdir.

Shu nuqtai nazardan, tashqi savdo liberallashuvi sharoitida tarif stavkalarining xalqaro bozor raqobatbardoshligiga ta'sirini kompleks o‘rganish muhim ilmiy va amaliy ahamiyat kasb etadi. **Mazkur tadqiqotning maqsadi** tarif stavkalarining o‘zgarishi bilan mahsulot tannarxi, import raqobati, eksport imkoniyatlari va xalqaro bozor raqobatbardoshligi o‘rtasidagi iqtisodiy bog‘liqlikni aniqlash, shuningdek, savdo liberallashuvining ijobiy imkoniyatlari va potensial xavflarini baholashdan iborat.

MATERIALLAR VA METODLAR

Mazkur tadqiqot tashqi savdoni liberallashtirish sharoitida tarif stavkalarining xalqaro bozor raqobatbardoshligiga ta'sirini aniqlash va tarif siyosati bilan eksport salohiyati o‘rtasidagi iqtisodiy bog‘liqlikni baholashga qaratildi. Tadqiqot metodologiyasi nazariy

tahlil, qiyosiy tahlil, statistik guruhlash, dinamik tahlil, tarif ko‘rsatkichlarini solishtirish, eksport-import tarkibini baholash hamda nisbiy raqobat ustunligini aniqlash usullariga asoslandi. Tarif siyosati alohida fiskal instrument sifatida emas, balki ishlab chiqarish tannarxi, import raqobati, eksport samaradorligi va global qiymat zanjirlariga integratsiyaga ta’sir qiluvchi kompleks savdo siyosati vositasi sifatida o‘rganildi.Tadqiqotning axborot bazasini Jahon savdo tashkiloti (WTO), World Integrated Trade Solution (WITS), UNCTAD TRAINS, O‘zbekiston Respublikasi Milliy statistika qo‘mitasi hamda xalqaro savdo statistikasi ma’lumotlari tashkil etdi. WTO tarif ma’lumotlari iqtisodiyotlar kesimida o‘rtacha amaldagi tarif stavkalari, mahsulot guruhlari bo‘yicha tariflar va asosiy eksport bozorlarida mahsulotlar duch keladigan tarif shartlarini qiyoslash imkonini beradi [5]. WITS tizimi esa UN Comtrade va UNCTAD TRAINS ma’lumotlari asosida mamlakatlarning eksport-import hajmlari, mahsulot tarkibi va tarif ko‘rsatkichlarini birgalikda tahlil qilish imkonini beradi [6].

Tahlil uchun tarif siyosatini tavsiflovchi asosiy ko‘rsatkichlar sifatida oddiy o‘rtacha amaldagi tarif stavkasi, savdo hajmi bilan tortilgan o‘rtacha tarif stavkasi, bojsiz tarif liniyalari ulushi hamda mahsulot guruhlari bo‘yicha tarif darajalari tanlandi. Ushbu ko‘rsatkichlarning qo‘llanishi tarif himoyasining faqat nominal darajasini emas, balki real savdo oqimlariga ta’sirini ham baholash imkonini beradi. Masalan, oddiy o‘rtacha tarif har bir tarif pozitsiyasiga bir xil og‘irlik bersa, savdo bilan tortilgan tarif import hajmi yuqori bo‘lgan mahsulotlarning iqtisodiy ahamiyatini hisobga oladi. WITS ma’lumotlarida O‘zbekiston uchun amaldagi tariflar mahsulot guruhlari hamda savdo oqimlari bilan bog‘langan holda taqdim etiladi [6].Tadqiqotda tashqi savdoning liberallashuv darajasini baholashda tarif stavkalarining o‘zgarishi bilan bir qatorda bojsiz import liniyalari ulushi, import tarkibi, eksport hajmi va tashqi savdo aylanmasining dinamikasi ham hisobga olindi. O‘zbekiston Milliy statistika qo‘mitasi ma’lumotlariga ko‘ra, 2025-yilda mamlakat tashqi savdo aylanmasi 81,2 milliard AQSH dollarini, eksport 33,8 milliard dollarni va import 47,4 milliard dollarni tashkil etgan [7]. Ushbu ma’lumotlar tarif siyosatidagi o‘zgarishlarni real tashqi savdo dinamikasi bilan taqqoslash uchun statistik asos sifatida foydalanildi.

Tahlil jarayonida mahsulotlarning xalqaro bozor raqobatbardoshligini baholash uchun eksport dinamikasi, eksportning importga nisbati, mahsulotning jami eksportdagi ulushi hamda aniqlangan nisbiy ustunlik — Revealed Comparative Advantage (RCA) ko‘rsatkichidan foydalanish metodologik jihatdan maqsadga muvofiq deb topildi. RCA indeksi Béla Balassa tomonidan taklif etilgan bo‘lib, muayyan mahsulotning mamlakat eksportidagi ulushini ushbu mahsulotning jahon eksportidagi ulushi bilan taqqoslash imkonini beradi [8].

RCA ko‘rsatkichi quyidagi formula orqali ifodalanadi:

$$\mathbf{RCA_{ij} = (X_{ij} / X_i) / (Xwj / Xw)}$$

bu yerda $\mathbf{X_{i\,j}}$ — i-mamlakatning j-mahsulot eksporti; $\mathbf{X_i}$ — i-mamlakatning jami eksporti; **Xwj** — j-mahsulotning jahon eksporti; **Xw** — jami jahon eksporti. Agar **RCA > 1** bo‘lsa, mamlakat mazkur mahsulot bo‘yicha aniqlangan nisbiy raqobat ustunligiga ega deb baholanadi. **RCA < 1** holatida esa mahsulotning xalqaro bozordagi nisbiy raqobat pozitsiyasi yetarli darajada shakllanmagan deb talqin qilinadi. Ushbu indeks tarif stavkalarining pasayishi bilan eksport ixtisoslashuvi va raqobatbardoshlikdagi o‘zgarishlarni taqqoslash imkonini beradi.

Tarif stavkalarining korxonalar raqobatbardoshligiga ta’sirini baholashda ikki asosiy kanal ajratildi. Birinchi kanal — **import raqobati kanali** bo‘lib, tarif stavkalarining pasayishi xorijiy mahsulotlarning ichki bozorga kirish xarajatlarini kamaytiradi va mahalliy ishlab chiqaruvchilarga raqobat bosimini kuchaytiradi. Bunday sharoitda yuqori samaradorlikka ega korxonalar mahsulot sifati, innovatsiya va mehnat unumdorligini oshirish orqali yangi sharoitga moslasha oladi, nisbatan samarasiz korxonalar esa bozor ulushining qisqarishi bilan duch kelishi mumkin.Ikkinchi kanal — **import qilinadigan ishlab chiqarish resurslari tannarxi kanali** hisoblanadi. Ko‘plab eksportchi korxonalar xorijiy uskuna, xomashyo va butlovchi qismlardan foydalanadi. Ushbu tovarlarga boj stavkalarining pasayishi ularning import tannarxini kamaytiradi va tayyor eksport mahsulotining umumiy ishlab chiqarish xarajatlarini pasaytirishi mumkin. Shu sababli tarif liberallashuvining xalqaro raqobatbardoshlikka ta’sirini baholashda tayyor mahsulotlarga qo‘yilgan bojlar bilan ishlab chiqarishda foydalaniladigan oraliq va investitsion tovarlarga qo‘yilgan bojlarni farqlash zarur.

Tadqiqotda tarif stavkalarining ta’siri mahsulot guruhlari bo‘yicha qiyosiy usulda baholanishi nazarda tutildi. Bunda qishloq xo‘jaligi va oziq-ovqat mahsulotlari, to‘qimachilik, kimyo sanoati, metall va metall buyumlari, mashina-uskunalar hamda boshqa qayta ishlash sanoati mahsulotlari alohida guruhlarga ajratildi. Har bir mahsulot guruhi uchun tarif darajasi, import qiymati, eksport qiymati va raqobat ustunligi ko‘rsatkichlari o‘zaro taqqoslandi. Bunday tarmoq kesimidagi yondashuv umumiy o‘rtacha tarif stavkasi ortida yashirinib qoladigan sektoral farqlarni aniqlash imkonini beradi.WTOning tarif profillari tariflarning qishloq xo‘jaligi va noqishloq xo‘jaligi mahsulotlari hamda alohida mahsulot guruhlari bo‘yicha sezilarli darajada farqlanishini hisobga olish imkonini beradi [5]. WTOning O‘zbekiston bo‘yicha amaldagi tarif profilida 2021-yil uchun oddiy o‘rtacha MFN tarif stavkasi 7,3 foiz, savdo bilan tortilgan o‘rtacha MFN tarifi esa 4,7 foiz sifatida ko‘rsatilgan [5]. Bu ko‘rsatkichlar tarixiy bazaviy daraja sifatida olinib, keyingi savdo siyosati va liberallashuv tendensiyalarini qiyoslash uchun foydalanilishi mumkin.

Metodologiyada tarif stavkasi bilan raqobatbardoshlik o‘rtasidagi bog‘liqlikni aniqlash uchun korrelyatsion yondashuvdan ham foydalanish nazarda tutildi. Bunda tarif stavkasi mustaqil o‘zgaruvchi, eksport hajmining o‘sishi, eksport ulushi yoki RCA indeksi esa natijaviy ko‘rsatkich sifatida olinadi. Nazariy model quyidagi umumiy shaklda ifodalanishi mumkin:

$$COMP_{it} = \beta_0 + \beta_1 TAR_{it} + \beta_2 IMP_{it} + \beta_3 EXR_t + \beta_4 DEM_t + \varepsilon_{it}$$

bu yerda $COMP_{it}$ — mahsulot yoki tarmoqning raqobatbardoshlik ko‘rsatkichi; TAR_{it} — amaldagi tarif stavkasi; IMP_{it} — import intensivligi; EXR_t — valyuta kursi omili; DEM_t — tashqi talab; ε_{it} — modelda hisobga olinmagan boshqa omillar. Mazkur model tarif stavkasining alohida ta’sirini valyuta kursi, import dinamikasi va tashqi talab kabi boshqa iqtisodiy omillardan imkon qadar ajratib tahlil qilish uchun nazariy asos bo‘lib xizmat qiladi.

Shuningdek, tadqiqotda **“tarif stavkasi pasayishi — import resurslari tannarxining kamayishi — ishlab chiqarish xarajatlarining pasayishi — eksport narxining raqobatbardoshligi oshishi”** hamda **“tarif stavkasi pasayishi — import raqobatining kuchayishi — mahalliy korxonalarning samaradorlikka intilishi — mahsulot sifati va raqobatbardoshligining oshishi”** shaklidagi sabab-oqibat zanjirlari tahlil qilindi. Shu bilan birga, tariflarning keskin kamayishi natijasida raqobatbardoshligi past korxonalarning bozor

ulushi qisqarishi mumkinligi muqobil ssenariy sifatida hisobga olindi.Tadqiqotda tarif liberallashuvi bilan notarif choralar o‘rtasidagi o‘zaro bog‘liqlik ham metodologik jihatdan hisobga olindi. Chunki tarif stavkasi kamaygan sharoitda texnik standartlar, sertifikatlash talablari, sanitariya va fitosanitariya qoidalari, bojxona tartib-taomillari kabi notarif omillar xalqaro bozorga kirish xarajatlarining muhim qismini tashkil etishi mumkin. Shu sababli xalqaro raqobatbardoshlikni faqat nominal boj stavkasi bilan izohlash emas, balki tarif va notarif savdo xarajatlarini kompleks baholash zarur.

Olingan ma’lumotlarni qayta ishlashda dinamik qatorlar tahlili, foiz o‘zgarishlari, tarkibiy ulushlar, taqqoslash va indekslash usullaridan foydalanish ko‘zda tutildi. Tarif stavkalari va eksport raqobatbardoshligi o‘rtasidagi munosabatni baholashda qisqa muddatli va uzoq muddatli ta’sirlar alohida talqin qilindi. Chunki tarifning pasayishi darhol eksportning ko‘payishiga olib kelmasligi mumkin: korxonalarga yangi texnologiyalarni joriy qilish, ishlab chiqarish hajmini oshirish, sertifikat olish va yangi tashqi bozorlarga kirish uchun ma’lum vaqt talab etiladi.Umuman olganda, mazkur tadqiqot metodologiyasi tarif stavkalarining xalqaro bozor raqobatbardoshligiga ta’sirini faqat bojlarning pasayishi yoki oshishi bilan cheklab qo‘ymasdan, ularning ishlab chiqarish xarajatlari, import raqobati, eksport ixtisoslashuvi va bozorga kirish imkoniyatlari orqali yuzaga keladigan kompleks iqtisodiy ta’sirini baholashga asoslandi. Bunday yondashuv tashqi savdoni liberallashtirishning qaysi sharoitlarda milliy korxonalar raqobatbardoshligini oshirishi va qaysi holatlarda qo‘shimcha iqtisodiy xatarlarni yuzaga keltirishi mumkinligini aniqlash imkonini beradi.

NATIJALAR

Tadqiqot natijalari tashqi savdoni liberallashtirish va tarif stavkalarini optimallashtirish xalqaro bozor raqobatbardoshligiga bir nechta o‘zaro bog‘liq kanallar orqali ta’sir ko‘rsatishini ko‘rsatdi. O‘zbekiston tajribasi tarif yukining kamayishi, tashqi savdo hajmining kengayishi, import qilinadigan ishlab chiqarish resurslariga kirish imkoniyatlarining yaxshilanishi va mahalliy korxonalar uchun raqobat muhitining kuchayishi o‘rtasida muhim iqtisodiy bog‘liqlik mavjudligini ko‘rsatadi. Biroq ushbu jarayonning samarasi barcha tarmoqlarda bir xil emas va tarif liberallashuvining o‘zi avtomatik ravishda eksport raqobatbardoshligini ta’minlamaydi.O‘zbekistonda amalga oshirilgan dastlabki keng ko‘lamli savdo islohotlari tarif siyosatida sezilarli o‘zgarishlarga olib kelgan. Jahon banki ma’lumotlariga ko‘ra, savdo liberallashuvining muhim bosqichida taxminan 10 800 ta tarif pozitsiyasidan 8 000 ga yaqinida import bojlari kamaytirilgan, qariyb 5 000 ta pozitsiyada esa boj stavkalari bekor qilingan. Natijada oddiy o‘rtacha tarif stavkasi 15,2 foizdan 6,3 foizga, savdo hajmi bilan tortilgan o‘rtacha tarif esa 13,9 foizdan 5,9 foizga kamaygan [9]. Mazkur o‘zgarishlar import qilinadigan ishlab chiqarish resurslari tannarxini pasaytirish, ichki bozorda raqobatni kuchaytirish va iqtisodiyotning tashqi savdoga ochiqligini oshirishga xizmat qilgan.

Keyingi tarif statistikasi ham nisbatan ochiq savdo rejimining shakllanganligini ko‘rsatadi. WTO ma’lumotlariga ko‘ra, O‘zbekiston uchun 2021-yilda oddiy o‘rtacha amaldagi MFN tarif stavkasi 7,3 foiz, savdo hajmi bilan tortilgan o‘rtacha MFN tarifi 4,7 foizni tashkil etgan. MFN asosida bojsiz import qilinadigan tarif liniyalarining ulushi esa 44,5 foizga teng bo‘lgan [10]. Ushbu ko‘rsatkichlar mamlakat importining sezilarli qismi

nisbatan past yoki nol tarif sharoitida amalga oshirilayotganligini ko‘rsatadi.Tarif yukining qisqarishi bilan parallel ravishda O‘zbekistonning xalqaro savdoga integratsiyalashuvi ham sezilarli darajada kuchaydi. Jahon bankining 2025-yilgi O‘zbekiston bo‘yicha iqtisodiy memorandumida mamlakatning savdo hajmining YaIMga nisbati 2017-yildan keyin ikki barobardan ko‘proq oshib, 2022-yilda 71,6 foizga yetgani qayd etilgan [11]. Shu bilan birga, mamlakat korxonalarining atigi 6 foizi eksport faoliyatida qatnashgani ko‘rsatilgan. Bu holat tashqi savdo hajmining o‘sishiga qaramay, eksport faoliyatiga korxonalarni kengroq jalb qilish va eksport bazasini diversifikatsiya qilish uchun sezilarli imkoniyatlar mavjudligini ko‘rsatadi.

2025-yil yakunlari ham tashqi savdo faolligining yuqori sur’atda davom etganini ko‘rsatadi. O‘zbekistonning tashqi savdo aylanmasi 81,2 milliard AQSH dollariga yetib, oldingi yilga nisbatan 20,7 foizga oshgan. Eksport 33,8 milliard dollarni tashkil etib 24 foizga, import esa 47,4 milliard dollarga yetib 18,5 foizga ko‘paygan [12]. Eksport o‘sish sur’atining import o‘sishidan yuqoriroq bo‘lishi xalqaro bozorlardagi faoliyatning kengayayotganini ko‘rsatadi, biroq ushbu dinamikani faqat tarif stavkalarining o‘zgarishi bilan izohlash mumkin emas. Valyuta kursi, oltin narxi, tashqi talab, investitsiyalar, logistika sharoitlari va ishlab chiqarish quvvatlari ham natijaga ta’sir ko‘rsatgan.

1-jadval. Tarif liberallashuvi va tashqi savdo raqobatbardoshligini tavsiflovchi asosiy ko‘rsatkichlar

Ko‘rsatkich	Natija	Iqtisodiy talqin
Islohotlardan oldingi oddiy o‘rtacha tarif	15,2 %	Nisbatan yuqori tarif himoyasi
Tarif islohotlaridan keyingi oddiy o‘rtacha tarif	6,3 %	Import xarajatlari va tarif to‘siqlarining sezilarli kamayishi
Savdo bilan tortilgan tarif: oldin	13,9 %	Real import oqimlariga yuqori tarif yuki
Savdo bilan tortilgan tarif: islohotdan keyin	5,9 %	Savdo xarajatlarining kamayishi
Oddiy o‘rtacha MFN tarif, 2021	7,3 %	Nisbatan mo‘tadil tarif rejimi
Savdo bilan tortilgan MFN tarif, 2021	4,7 %	Asosiy import oqimlarida tarif yukining pastroq ekanligi
MFN bojsiz tarif liniyalari, 2021	44,5 %	Mahsulotlarning katta qismida bojsiz kirish imkoniyati
Savdo/YaIM nisbati, 2022	71,6 %	Tashqi savdoga integratsiyaning kuchayishi
2025-yil tashqi savdo aylanmasi	81,2 mlrd AQSH dollari	Xalqaro savdo hajmining kengayishi
2025-yil eksport	33,8 mlrd AQSH dollari	Yillik o‘sish — 24 %

2025-yil import	47,4 mlrd AQSH dollari	Yillik o‘sish — 18,5 %

Natijalar tariflarni pasaytirishning birinchi muhim samarasi import qilinadigan oraliq va investitsion mahsulotlar tannarxini kamaytirish imkoniyati ekanligini ko‘rsatadi. Ishlab chiqarish jarayonida xorijiy uskuna, texnologiya, kimyoviy moddalar, butlovchi qismlar va boshqa resurslardan foydalanadigan korxonalar uchun boj stavkasining kamayishi mahsulot birligiga to‘g‘ri keladigan xarajatlarni pasaytirishi mumkin. Ayniqsa, eksportga yo‘naltirilgan ishlab chiqarishda import komponentlarining ulushi yuqori bo‘lsa, past tarif stavkalari tayyor mahsulotning xalqaro bozordagi narx raqobatbardoshligini oshirishga yordam beradi.Ikkinchi natija tarif liberallashuvi ichki bozordagi raqobat darajasini oshirishi bilan bog‘liq. Yuqori tariflar sharoitida mahalliy ishlab chiqaruvchi xorijiy raqobatchiga nisbatan sun’iy narx ustunligiga ega bo‘lishi mumkin. Tarif himoyasi kamayganida esa import tovarlarining ichki bozorga kirishi osonlashib, mahalliy korxonalar mahsulot sifati, tannarx, dizayn, servis, innovatsiya va mehnat unumdorligi bo‘yicha raqobatlashishga majbur bo‘ladi. Bunday raqobat uzoq muddatda samaradorligi yuqori korxonalarni kuchaytirishi mumkin.

Biroq natijalar tarif liberallashuvining ijobiy ta’siri tarmoqlarning dastlabki raqobatbardoshlik holatiga bog‘liq ekanligini ham ko‘rsatadi. Texnologik jihatdan zamonaviy, kapitalga kirish imkoniyati mavjud va ishlab chiqarish samaradorligi yuqori bo‘lgan korxonalar past tariflardan nisbatan ko‘proq manfaat ko‘rishi mumkin. Aksincha, eskirgan texnologiyalar asosida ishlaydigan, moliyaviy resurslari cheklangan yoki ishlab chiqarish tannarxi yuqori korxonalar arzonroq import mahsulotlari bilan raqobatda qiyinchilikka duch kelishi mumkin. Shu sababli tariflarni keskin va bir vaqtning o‘zida pasaytirish o‘rniga bosqichma-bosqich liberallashtirish tarmoqlar uchun moslashish davrini yaratadi.Tahlil shuni ham ko‘rsatdiki, tariflarning pasayishi tayyor mahsulotlarga nisbatan oraliq va kapital tovarlarga qo‘llanilganda eksport raqobatbardoshligiga kuchliroq ijobiy ta’sir ko‘rsatishi mumkin. Chunki ishlab chiqarish uskunasi yoki xomashyosiga bojning kamayishi bir vaqtning o‘zida ko‘plab mahalliy mahsulotlarning tannarxiga ta’sir qiladi. Boshqa tomondan, tayyor iste’mol mahsulotlariga tariflarni tez kamaytirish mahalliy ishlab chiqaruvchilarga bevosita raqobat bosimini kuchaytiradi. Demak, tarif siyosatida mahsulotning iqtisodiy vazifasi va ishlab chiqarish qiymat zanjiridagi o‘rnini hisobga olish zarur.

Natijalarning yana bir muhim jihati tariflar bilan bir qatorda notarif to‘siqlarning ahamiyati ortib borayotganidir. WTOning 2026-yilgi global tahliliga ko‘ra, aksariyat iqtisodiyotlarda notarif choralar savdo xarajatlariga tariflardan ham kuchliroq ta’sir ko‘rsata boshlagan. Shu bilan birga, 2000-yildan keyin WTOga a’zo bo‘lgan mamlakatlarning o‘rtacha tariflari qariyb 35 foizga kamaygan va tarif majburiyatlarining mustahkamlanishi savdo siyosati noaniqligini pasaytirgan [10].Bu natija shuni anglatadiki, xalqaro raqobatbardoshlikni oshirish uchun tarif stavkalarini pasaytirishning o‘zi yetarli emas. Eksport qiluvchi korxonalar texnik reglamentlar, xalqaro standartlar, sanitariya va fitosanitariya talablari, sertifikatlash, mahsulotning kelib chiqishini tasdiqlash va logistika xarajatlari kabi omillarga ham duch keladi. Agar ushbu xarajatlar yuqori bo‘lsa, boj

stavkasining bir necha foizga pasayishi eksportning umumiy raqobatbardoshligiga cheklangan ta’sir ko‘rsatishi mumkin.

O‘zbekistonning Jahon savdo tashkilotiga a’zo bo‘lish jarayoni ham tadqiqot natijalari nuqtai nazaridan muhim ahamiyatga ega. 2025-yilda Jahon banki tomonidan qo‘llab-quvvatlangan islohotlarda tashqi savdoni rivojlantirish, ayrim tovarlar uchun eksport ruxsatnomalarini bekor qilish va iqtisodiyotning ayrim sektorlarida raqobatni cheklovchi eksklyuziv huquqlarni qisqartirish nazarda tutilgan [11]. Bu tarif siyosatining umumiy savdo liberallashuvi bilan birgalikda amalga oshirilayotganligini ko‘rsatadi.Bundan tashqari, tarif stavkalarining barqarorligi va oldindan prognoz qilinishi ham raqobatbardoshlikka ta’sir qiluvchi muhim natija sifatida aniqlandi. Korxona uzoq muddatli investitsiya qarorini qabul qilayotganda faqat amaldagi boj stavkasini emas, balki kelajakda uning keskin o‘zgarish ehtimolini ham hisobga oladi. Barqaror va shaffof tarif tizimi korxonaga import qilinadigan texnologiya va xomashyo xarajatlarini aniqroq rejalashtirish imkonini beradi. Shu ma’noda savdo liberallashuvining samarasi faqat tarifning pastligi bilan emas, balki savdo siyosatining prognoz qilinishi bilan ham belgilanadi.

RCA metodologiyasi nuqtai nazaridan ham tarif liberallashuvi barcha tovar guruhlarida bir xil raqobat ustunligi yaratmaydi. Agar mamlakat muayyan tarmoqda tabiiy resurs, tajriba, mehnat resurslari yoki rivojlangan ishlab chiqarish bazasiga ega bo‘lsa, arzonroq import texnologiyalari va xomashyoga kirish mavjud nisbiy ustunlikni yanada mustahkamlashi mumkin. Biroq ichki ishlab chiqarish bazasi zaif bo‘lgan tarmoqda bojlarning pasayishi eksportning tez o‘sishiga emas, aksincha importning kengayishiga olib kelishi mumkin.Shu sababli olingan natijalar tashqi savdoni liberallashtirish siyosatida differensial yondashuv maqsadga muvofiq ekanligini ko‘rsatadi. Birinchi navbatda ishlab chiqarish va eksport uchun zarur bo‘lgan texnologik uskunalar, xomashyo va oraliq resurslarga tarif yukini kamaytirish eksportchi korxonalar xarajatlarini pasaytiradi. Raqobatbardoshligi hali shakllanayotgan strategik ishlab chiqarish tarmoqlarida esa tariflarni bosqichma-bosqich kamaytirish, shu bilan bir vaqtda korxonalarning texnologik modernizatsiyasini rag‘batlantirish samaraliroq natija berishi mumkin.

Umuman olganda, tadqiqot natijalari tarif stavkalarini oqilona liberallashtirish xalqaro bozor raqobatbardoshligini oshirish imkoniyatiga ega ekanligini ko‘rsatadi. Bu ta’sir import qilinadigan ishlab chiqarish resurslari xarajatlarining kamayishi, ichki raqobatning kuchayishi, korxonalar samaradorligining oshishi va global qiymat zanjirlariga integratsiya imkoniyatlarining kengayishi orqali yuzaga keladi. Shu bilan birga, tariflarni kamaytirishning yakuniy samarasi korxonalarning texnologik salohiyati, logistika xarajatlari, notarif talablar, moliyalashtirish imkoniyatlari va tashqi bozordagi talab kabi omillar bilan belgilanadi. Shuning uchun tarif liberallashuvi sanoatni modernizatsiya qilish, eksportni qo‘llab-quvvatlash, xalqaro standartlarga moslashish va savdo infratuzilmasini yaxshilash siyosati bilan birgalikda olib borilgandagina xalqaro raqobatbardoshlikka barqaror ijobiy ta’sir ko‘rsatishi mumkin.

MUHOKAMA

Tadqiqot natijalari tashqi savdoni liberallashtirish sharoitida tarif stavkalarining xalqaro raqobatbardoshlikka ta’siri bir yo‘nalishli jarayon emasligini ko‘rsatadi.Tariflarning pasaytirilishi korxonalarga import qilinadigan texnologiyalar, xomashyo va oraliq

mahsulotlardan nisbatan arzonroq foydalanish imkonini berishi orqali ishlab chiqarish xarajatlarini kamaytirishi mumkin. Shu bilan birga, ichki bozorda xorijiy mahsulotlar bilan raqobatning kuchayishi mahalliy ishlab chiqaruvchilarni mehnat unumdorligini oshirish, yangi texnologiyalarni joriy qilish, mahsulot sifatini yaxshilash va xarajatlarni optimallashtirishga undaydi. Biroq ushbu natijalar korxonalarning dastlabki texnologik salohiyati, moliyaviy imkoniyatlari, ishlab chiqarish ko‘lami va xalqaro bozorga moslashish darajasiga bevosita bog‘liq.Olingan natijalar Jahon savdo tashkilotining savdo to‘siqlarini kamaytirish va bozorlar ochiqligini kengaytirish haqidagi xulosalari bilan mos keladi. WTOning 2026-yilgi tahliliga ko‘ra, 2000-yildan keyin tashkilotga a’zo bo‘lgan davlatlarda o‘rtacha tariflar qariyb 35 foizga kamaygan. Tarif majburiyatlarining mustahkamlanishi savdo siyosatidagi noaniqlikni ham qisqartirgan. Shu bilan birga, WTO empirik baholashlariga ko‘ra, a’zolik mamlakatlar o‘rtasidagi savdo hajmining sezilarli oshishi bilan bog‘langan [13]. Bu tarif liberallashuvi faqat mahsulot narxiga emas, balki bozor ishonchliligi, investitsiyalar va uzoq muddatli savdo munosabatlariga ham ta’sir qilishini ko‘rsatadi.

Tariflarning oldindan prognoz qilinishi ayniqsa ishlab chiqarish korxonalari uchun muhimdir. Korxona yangi uskunaga investitsiya kiritayotganda yoki eksport loyihasini boshlayotganda faqat bugungi tarif stavkasini emas, balki kelgusidagi savdo siyosati xavfini ham baholaydi. Tarif stavkalari tez-tez va kutilmagan tarzda o‘zgarsa, ishlab chiqaruvchi uzoq muddatli rejalashtirishda qiyinchiliklarga duch keladi. Shu bois raqobatbardoshlik nuqtai nazaridan tarifning mutlaq past darajasi bilan bir qatorda savdo siyosatining shaffofligi va barqarorligi ham muhim hisoblanadi.Tadqiqot natijalarining ikkinchi muhim jihati ishlab chiqarish uchun zarur bo‘lgan oraliq mahsulotlarga tariflarning pasaytirilishi bilan bog‘liq. Zamonaviy xalqaro ishlab chiqarish bir davlat hududida to‘liq amalga oshiriladigan jarayondan tobora uzoqlashib, bir necha mamlakatni qamrab oladigan global qiymat zanjirlari shaklini olmoqda. OECD ma’lumotlariga ko‘ra, global qiymat zanjirlari bilan bog‘liq iqtisodiy faoliyat 2024-yilda ham rekord darajada saqlanib qolgan va bunday zanjirlarga bog‘liq savdo jahon YaIMining qariyb 17 foiziga teng bo‘lgan [15]. Bunday sharoitda import qilinadigan komponent yoki xomashyoga qo‘yilgan boj nafaqat importchini, balki undan foydalanib tayyor eksport mahsuloti ishlab chiqaradigan korxonani ham qimmatlashtiradi.

Demak, yuqori tariflar milliy ishlab chiqaruvchini xorijiy tayyor mahsulotlardan himoya qilishi mumkin bo‘lsa-da, ular ishlab chiqarish uchun zarur xorijiy komponentlarning narxini ham oshirishi ehtimoli mavjud. Ayniqsa, mashinasozlik, elektrotexnika, to‘qimachilik, kimyo va oziq-ovqat sanoatida bir mahsulotning ishlab chiqarilishida ko‘plab mahalliy va xorijiy resurslar kombinatsiyasi qo‘llaniladi. Shu sababli tarif siyosatida tayyor iste’mol mahsuloti bilan kapital va oraliq mahsulotlarga bir xil yondashuvni qo‘llash iqtisodiy jihatdan har doim ham samarali bo‘lmaydi.Bu holat “samarali himoya darajasi” tushunchasining ahamiyatini oshiradi. Korxonaning real tarif himoyasi faqat uning tayyor mahsulotiga qo‘yilgan boj stavkasi bilan belgilanmaydi. Ishlab chiqarishda ishlatiladigan import xomashyosiga ham yuqori boj qo‘llansa, tayyor mahsulot uchun yaratilgan nominal tarif himoyasining bir qismi xarajatlarning ortishi hisobiga yo‘qolishi mumkin. Shu bois tashqi savdoni liberallashtirishda tariflar qiymat zanjirining qaysi bosqichiga qo‘llanayotganini hisobga olish zarur.

Tadqiqot natijalari tarif liberallashuvi bilan ichki raqobat o‘rtasidagi bog‘liqlikni ham tasdiqlaydi. Past tariflar xorijiy mahsulotlarning bozorga kirishini osonlashtirishi natijasida ichki ishlab chiqaruvchilar narx va sifat bo‘yicha kuchliroq raqobatga duch keladi. Bunday bosim samarali faoliyat yuritayotgan korxonalarni yangi texnologiyalarni joriy etish va mahsulot assortimentini kengaytirishga rag‘batlantirishi mumkin. Shu jihatdan raqobat savdo liberallashuvining korxona unumdorligiga ta’sirini ta’minlovchi asosiy mexanizmlardan biridir.Biroq tariflarni kamaytirish barcha mahalliy korxonalar uchun bir xil ijobiy natija bermaydi. Raqobatbardoshlik salohiyati past, eskirgan uskunalarga ega va moliyaviy resurslardan foydalanishi cheklangan korxonalar import mahsulotlari bilan kuchaygan raqobatda bozor ulushini yo‘qotishi mumkin. Bu ayrim tarmoqlarda ishlab chiqarish hajmining vaqtinchalik kamayishi yoki korxonalarning bozordan chiqishiga olib kelishi ehtimolini yuzaga keltiradi. Shuning uchun liberallashtirish jarayonini sanoat modernizatsiyasi, kredit resurslariga kirish, kadrlar tayyorlash va texnologik yangilanish dasturlari bilan parallel olib borish muhimdir.

Muhokama qilinishi zarur bo‘lgan yana bir masala — tarif eskalatsiyasidir. UNCTAD tahliliga ko‘ra, ko‘plab xalqaro bozorlarda xomashyoga nisbatan boj stavkalari past, qayta ishlangan va tayyor mahsulotlarga esa yuqoriroq tariflar qo‘llaniladi. Bu rivojlanayotgan davlatlarning xomashyoni ichki bozorda chuqur qayta ishlash va yuqori qo‘shilgan qiymatli mahsulot sifatida eksport qilish imkoniyatlarini cheklashi mumkin [14]. Xususan, to‘qimachilik va kiyim-kechak kabi rivojlanayotgan mamlakatlar uchun muhim mahsulotlarda tariflar sezilarli darajada saqlanib qolmoqda.Mazkur holat O‘zbekiston uchun ham muhimdir. Agar paxta tolasi yoki boshqa birlamchi xomashyoni eksport qilishda past tarif qo‘llansa, biroq undan ishlab chiqarilgan tayyor kiyim-kechak mahsulotiga yuqori boj joriy etilsa, eksportni yuqori qo‘shilgan qiymatli segmentlarga yo‘naltirish murakkablashadi. Shunga o‘xshash holat rangli metallar, qishloq xo‘jaligi mahsulotlari va boshqa sanoat tarmoqlarida ham kuzatilishi mumkin. Demak, xalqaro raqobatbardoshlik faqat O‘zbekistonning ichki tarif siyosatiga emas, balki eksport mahsulotlarining maqsadli bozorlarda duch keladigan tarif sharoitlariga ham bog‘liq.

Bu esa eksport geografiyasini diversifikatsiya qilish zaruratini kuchaytiradi. Bir xil mahsulot turli mamlakatlarda turlicha tarif rejimiga duch kelishi mumkin. Imtiyozli savdo bitimlari mavjud bozorlarda boj stavkasi past bo‘lishi, boshqa bozorlarda esa MFN tarifi yuqori bo‘lishi mumkin. Shu sababli korxonalar eksport bozorini tanlashda faqat talab hajmini emas, balki tarif stavkasi, logistika xarajati, sertifikatlash talablari va boshqa bozorga kirish xarajatlarini birgalikda hisobga olishi zarur.Savdo liberallashuvi jarayonida notarif to‘siqlar rolini ham kamaytirib bo‘lmaydi. Tarif stavkalari pasaygan sari texnik reglamentlar, sanitariya va fitosanitariya standartlari, sertifikatlashtirish, kelib chiqish qoidalari, markirovka talablari va bojxona tartib-taomillari raqobatbardoshlikka nisbatan kattaroq ta’sir ko‘rsata boshlaydi. WTOning 2026-yilgi hisobotida aksariyat iqtisodiyotlarda notarif choralar savdo xarajatlariga tariflardan ham ko‘proq ta’sir qilayotgani qayd etilgan [13].

Shu sababli O‘zbekistonda tariflarni qisqartirish bilan bir qatorda eksportchi korxonalarni xalqaro standartlarga moslashtirish, sinov va sertifikatlash infratuzilmasini rivojlantirish, bojxona jarayonlarini raqamlashtirish va logistika xarajatlarini kamaytirish zarur. Aks holda past tariflar natijasida yaratilgan raqobat ustunligi notarif xarajatlarning

yuqoriligi bilan yo‘qolishi mumkin.Tadqiqot natijalarini zamonaviy xalqaro savdo tendensiyalari bilan solishtirish yana bir muhim masalani ko‘rsatadi: tarif siyosatidagi noaniqlikning o‘zi ham korxonalar uchun qo‘shimcha xarajat hisoblanadi. UNCTAD 2025-yilgi tahlilida geosiyosiy ziddiyatlar, tariflarning oshishi va savdo siyosatidagi noaniqlik global savdo yo‘nalishlari va qiymat zanjirlarini qayta shakllantirayotganini qayd etgan [16]. Siyosatning oldindan prognoz qilinmasligi investitsiya rejalari va ishlab chiqarish qarorlariga salbiy ta’sir qiladi.

Bu jihat tashqi savdoni liberallashtirish faqat tariflarni kamaytirish emasligini ko‘rsatadi. Samarali savdo liberallashuvi aniq va uzoq muddatli qoidalar, bojxona tartiblarining shaffofligi, tarif o‘zgarishlarining oldindan e’lon qilinishi hamda tadbirkorlar uchun tushunarli savdo muhitini shakllantirishni ham talab qiladi. Korxonalar savdo siyosatining kelajakdagi yo‘nalishini oldindan baholay olsa, yangi texnologiyalar va eksport loyihalariga investitsiya kiritish xavfi kamayadi.O‘zbekiston uchun tarif siyosatini takomillashtirishda differensial yondashuv maqsadga muvofiq. Eksportga yo‘naltirilgan ishlab chiqarish uchun zarur bo‘lgan ilg‘or uskuna, texnologiya va mahalliy bozorda yetarli ishlab chiqarilmaydigan oraliq mahsulotlarga tarif yukini minimallashtirish ishlab chiqarish tannarxining kamayishiga yordam beradi. Shu bilan birga, raqobatbardoshligi endigina shakllanayotgan ayrim tarmoqlarda tarif himoyasini bir zumda bekor qilish o‘rniga aniq muddatga mo‘ljallangan bosqichma-bosqich liberallashtirish mexanizmi qo‘llanilishi mumkin.

Biroq bunday himoya doimiy xususiyatga ega bo‘lmasligi kerak. Uzoq vaqt yuqori tariflar bilan himoyalangan korxonada xarajatlarni kamaytirish va mahsulot sifatini oshirish uchun yetarli rag‘bat qolmasligi mumkin. Shu sababli vaqtinchalik tarif himoyasi ishlab chiqarish samaradorligi, eksport hajmi, mehnat unumdorligi yoki texnologik modernizatsiya kabi aniq natija ko‘rsatkichlari bilan bog‘lanishi maqsadga muvofiq.Natijalar global qiymat zanjirlariga integratsiyani O‘zbekiston xalqaro raqobatbardoshligining istiqbolli yo‘nalishlaridan biri sifatida ko‘rsatadi. Hozirgi sharoitda mamlakat barcha turdagi tayyor mahsulotlarni to‘liq o‘z hududida ishlab chiqarishi shart emas. Ayrim komponentlar, xizmatlar yoki ishlab chiqarish bosqichlarida nisbiy ustunlikka ega bo‘lib, xalqaro ishlab chiqarish zanjirlariga kirish ham eksport va investitsiyalarni kengaytirishi mumkin. OECDning so‘nggi ma’lumotlari global qiymat zanjirlari geosiyosiy va iqtisodiy shoklarga qaramay xalqaro ishlab chiqarishda markaziy rol o‘ynashda davom etayotganini ko‘rsatadi [15].

Umuman olganda, muhokama qilingan natijalar tarif liberallashuvi xalqaro bozor raqobatbardoshligini oshirish uchun zarur, ammo yetarli bo‘lmagan shart ekanligini ko‘rsatadi. Tariflarning pasayishi import resurslari tannarxini kamaytirishi, raqobatni kuchaytirishi va korxonalarni samaradorlikka rag‘batlantirishi mumkin. Ammo barqaror ijobiy natija olish uchun ushbu siyosat texnologik modernizatsiya, eksportni diversifikatsiya qilish, xalqaro standartlarga muvofiqlik, logistika tizimini takomillashtirish, investitsiya muhitini yaxshilash va notarif savdo xarajatlarini kamaytirish bilan uyg‘unlashtirilishi kerak. Aynan shunday kompleks yondashuv tashqi savdo liberallashuvini milliy ishlab chiqaruvchilar uchun tahdid emas, balki xalqaro raqobatbardoshlikni oshiruvchi uzoq muddatli rivojlanish omiliga aylantirishi mumkin.

XULOSA

Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatdiki, tashqi savdoni liberallashtirish sharoitida tarif stavkalarining xalqaro bozor raqobatbardoshligiga ta’siri murakkab va ko‘p omilli xarakterga ega. Tarif stavkalarini oqilona pasaytirish import qilinadigan xomashyo, oraliq mahsulotlar, texnologiyalar va ishlab chiqarish uskunalari tannarxini kamaytirib, milliy korxonalarning ishlab chiqarish xarajatlarini optimallashtirish imkonini beradi. Bu esa o‘z navbatida eksport mahsulotlarining narx bo‘yicha raqobatbardoshligini kuchaytirishi va korxonalarni xalqaro bozorga faolroq chiqishga undashi mumkin.Shu bilan birga, tarif stavkalarining kamayishi ichki bozorda xorijiy mahsulotlar bilan raqobatni kuchaytiradi. Bunday sharoitda texnologik jihatdan rivojlangan, yuqori mehnat unumdorligiga ega va zamonaviy boshqaruv tizimlaridan foydalanadigan korxonalar liberallashuvdan ko‘proq manfaat ko‘rishi mumkin. Aksincha, ishlab chiqarish tannarxi yuqori, texnologik bazasi eskirgan va moliyaviy imkoniyatlari cheklangan korxonalar kuchaygan import raqobati sharoitida bozor ulushining qisqarishi xavfiga duch kelishi mumkin. Shu sababli tarif liberallashuvi barcha tarmoqlar uchun bir xil tezlik va shaklda amalga oshirilmasligi kerak.

Tadqiqot shuningdek, tarif siyosatini tayyor mahsulotlar, oraliq mahsulotlar va kapital tovarlar bo‘yicha differensial tashkil etish zarurligini ko‘rsatdi. Mahalliy eksport ishlab chiqarishi uchun muhim bo‘lgan texnologik uskunalar, butlovchi qismlar va xomashyoga tarif yukining kamaytirilishi mahsulot tannarxini pasaytirish va global qiymat zanjirlariga integratsiyani jadallashtirish uchun samarali vosita bo‘lishi mumkin. Tayyor iste’mol mahsulotlari bo‘yicha esa liberallashuvning sur’ati mahalliy ishlab chiqaruvchilarning raqobatbardoshlik holati bilan muvofiqlashtirilishi lozim.Xalqaro bozor raqobatbardoshligiga faqat tariflarning miqdori emas, balki savdo siyosatining barqarorligi va prognoz qilinishi ham sezilarli ta’sir ko‘rsatadi. Tarif stavkalarining tez-tez va kutilmagan tarzda o‘zgarishi korxonalarning uzoq muddatli investitsiya va eksport rejalarini murakkablashtiradi. Shu bois tarif siyosatining shaffofligi, bojxona tartib-taomillarining tushunarli bo‘lishi va savdo qoidalarining oldindan ma’lum qilinishi biznes muhitining barqarorligi uchun muhim shart hisoblanadi.

Tahlillar tarif stavkalarining pasayishi xalqaro bozor raqobatbardoshligini oshirish uchun zarur shartlardan biri bo‘lsa-da, uning o‘zi yetarli emasligini ko‘rsatdi. Zamonaviy xalqaro savdoda notarif to‘siqlar, texnik reglamentlar, mahsulot sifati standartlari, sertifikatlash xarajatlari, sanitariya va fitosanitariya talablari, logistika xarajatlari va kelib chiqish qoidalari tobora katta ahamiyat kasb etmoqda. Shuning uchun tarif liberallashuvi mazkur notarif xarajatlarni kamaytirish va milliy mahsulotlarning xalqaro standartlarga muvofiqligini oshirish siyosati bilan birgalikda olib borilishi lozim.O‘zbekiston uchun yuqori qo‘shilgan qiymatli mahsulotlar eksportini kengaytirish alohida ahamiyatga ega. Xomashyo yoki yarim tayyor mahsulotlarni eksport qilishdan tayyor sanoat mahsulotlari, yuqori darajada qayta ishlangan to‘qimachilik, oziq-ovqat, elektrotexnika, kimyo va boshqa mahsulotlarni eksport qilishga o‘tish xalqaro qiymat zanjirlarida yuqoriroq o‘rin egallash imkonini beradi. Buning uchun import qilinadigan zamonaviy uskunalar va ilg‘or texnologiyalarga kirishni yengillashtirish, mahalliy ishlab chiqarishni modernizatsiya qilish va eksportchi korxonalarning moliyaviy resurslarga kirishini yaxshilash zarur.

Savdo liberallashuvi sharoitida vaqtinchalik tarif himoyasining ham iqtisodiy asoslari mavjud bo‘lishi mumkin. Biroq bunday himoya cheklanmagan muddatda davom etmasligi

va aniq natija ko‘rsatkichlari bilan bog‘lanishi zarur. Mahalliy korxonalarga berilgan vaqtinchalik himoya davri texnologik yangilanish, mehnat unumdorligini oshirish, mahsulot sifatini yaxshilash va eksport bozorlariga chiqish imkoniyatlarini kengaytirish uchun foydalanilishi lozim.O‘zbekistonning xalqaro savdo tizimiga yanada chuqur integratsiyalashuvi tarif siyosatini xalqaro majburiyatlar va bozor tamoyillari bilan uyg‘unlashtirishni talab qiladi. Jahon savdo tashkiloti bilan integratsiya jarayonlari, yangi savdo bitimlari va eksport geografiyasining kengayishi milliy korxonalar uchun yangi imkoniyatlar yaratishi mumkin. Shu bilan birga, bu jarayon ichki korxonalardan xalqaro raqobatga tayyorlik, yuqori mahsulot sifati va ishlab chiqarish samaradorligini talab qiladi.

Umuman olganda, tashqi savdoni liberallashtirish sharoitida tarif stavkalarining xalqaro bozor raqobatbardoshligiga ijobiy ta’sirini kuchaytirish uchun kompleks iqtisodiy yondashuv zarur. Tarif stavkalarini bosqichma-bosqich optimallashtirish, ishlab chiqarish uchun zarur import resurslariga kirishni yengillashtirish, sanoatni modernizatsiya qilish, eksport tarkibini diversifikatsiya qilish, xalqaro standartlarga moslashish, logistika infratuzilmasini rivojlantirish va notarif to‘siqlarni kamaytirish ushbu siyosatning asosiy yo‘nalishlari bo‘lishi kerak.Shunday qilib, samarali tarif siyosatining maqsadi faqat importni cheklash yoki bojxona tushumlarini ko‘paytirishdan iborat bo‘lmasligi kerak. U milliy ishlab chiqaruvchilarni xalqaro raqobatga tayyorlash, ularning global qiymat zanjirlariga integratsiyasini kuchaytirish va yuqori qo‘shilgan qiymatli eksportni rivojlantirishga xizmat qilishi lozim. Ana shunday yondashuv tashqi savdo liberallashuvini O‘zbekistonning uzoq muddatli iqtisodiy o‘sishi va xalqaro bozor raqobatbardoshligini oshirishning muhim omiliga aylantirishi mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. UN Trade and Development (UNCTAD). (2025). *Global Trade Update (March 2025): The Role of Tariffs in International Trade*. Geneva: United Nations. UNCTAD/DITC/INF/2025/1.
2. World Trade Organization (WTO), International Trade Centre (ITC), & UN Trade and Development (UNCTAD). (2026). *World Tariff Profiles 2026*. Geneva: World Trade Organization. https://doi.org/10.30875/9789287092526
3. UN Trade and Development (UNCTAD). (2025). *“Tariff Escalation” Keeps Developing Economies from Moving Up Global Value Chains*. Geneva: United Nations, 14 March 2025.
4. UN Trade and Development (UNCTAD). (2026). *Global Trade Update (May 2026): Invisible Barriers — The Costs of Non-Tariff Measures*. Geneva: United Nations. UNCTAD/DITC/INF/2026/5.
5. World Trade Organization (WTO). (2026). *Uzbekistan — Tariff & Trade Data: Economy Profile*. Geneva: World Trade Organization.
6. World Bank. (2026). *World Integrated Trade Solution (WITS): Uzbekistan Trade and Tariff Data*. Washington, D.C.: World Bank. Data based on UN Comtrade and UNCTAD TRAINS.
7. O‘zbekiston Respublikasi Milliy statistika qo‘mitasi. (2026). *O‘zbekiston Respublikasining 2025-yildagi tashqi savdo ko‘rsatkichlari*. Toshkent: O‘zbekiston Respublikasi Milliy statistika qo‘mitasi.

8. Balassa, B. (1965). Trade Liberalisation and “Revealed” Comparative Advantage. *The Manchester School, 33*(2), 99–123. https://doi.org/10.1111/j.1467-9957.1965.tb00050.x
9. World Bank. (2018). *Uzbekistan — Reforms for a Sustainable Transformation toward a Market Economy Development Policy Operation*. Report No. 125008. Washington, D.C.: World Bank Group.
10. World Trade Organization (WTO). (2026). *World Trade Report 2026*. Geneva: World Trade Organization.
11. World Bank. (2025). *Uzbekistan Country Economic Memorandum: Fostering Private Sector-Led Growth and Global Integration*. Washington, D.C.: World Bank Group.
12. O‘zbekiston Respublikasi Milliy statistika qo‘mitasi. (2026). *2025-yilda O‘zbekistonning tashqi savdo aylanmasi ko‘rsatkichlari*. Toshkent: O‘zbekiston Respublikasi Milliy statistika qo‘mitasi.
13. World Trade Organization (WTO). (2026). *World Trade Report 2026: Executive Summary*. Geneva: World Trade Organization.
14. UN Trade and Development (UNCTAD). (2025). *Tariff Escalation and the Participation of Developing Economies in Global Value Chains*. Geneva: United Nations.
15. Organisation for Economic Co-operation and Development (OECD). (2026). *Trends in Global Value Chains*. Paris: OECD Publishing.
16. UN Trade and Development (UNCTAD). (2026). *Key Statistics and Trends in International Trade 2025: Geoeconomic Forces Influence the Dynamics of International Trade*. Geneva: United Nations. UNCTAD/DITC/TAB/2026/1.